

Eduard Dormans

Van alle tijden? Fiscale modernisering in het hertogdom Limburg en de Oostenrijkse Landen van Overmaze na de Oostenrijkse Successieoorlog (1748-1782)

Na de Vrede van Aken in 1748, die een einde maakte aan de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), werden de Zuidelijke Nederlanden vanuit het regeringscentrum Brussel geconfronteerd met fiscale modernisering die de afschaffing van de traditioneel ingerichte bestuurspraktijk van de regionale machthebbers beoogden. Het bestaande fiscale model bracht te weinig op voor de financiële behoeften van de premoderne staat en stond de machtsontplooiing van de absolute monarch in de weg. De traditionele feodale ordening moest worden vervangen door een administratie op basis van rationele en theoretisch gefundeerde uitgangspunten en technieken.

In het Habsburgse rijk was minister Friedrich Wilhelm Graf Haugwitz (1702-1765) na het verlies van Silezië aan Pruisen gestart met bestuurlijke hervormingen die tot doel hadden om de regering in Wenen meer invloed te geven op de provinciale en regionale besluitvorming. Als voorbeeld diende de door hem in Silezië ingevoerde en daarna door Pruisen verder geperfectioneerde fiscale administratie. De financiële basis van dit model was het kadaster, waarmee het inkomen van de drie standen: kerk, adel, boeren en burgers, voor ieder inzichtelijk, op gelijke voet werd gemeten en aangeslagen in de belasting. Wat betreft het genoten inkomen werden acht bronnen onderscheiden: akkers, tuinen, weiden, bossen, visvijvers, molens, brouwerijen en stokerijen. Als het kadaster eenmaal was voltooid en na acceptatie ervan in de Statenvergadering, konden regeringsambtenaren de belastingen innen. Het systeem moest zo transparant zijn dat verdere tussenkomst van lokale bestuurders en rechters uitgesloten kon worden. De regering hoefde dan ook niet meer jaarlijks de bede te laten goedkeuren om na moeizame onderhandelingen vervolgens te wachten op de daadwerkelijke remissie van de belastingpenningen. Al naar gelang de financiële behoeften kon het zogenaamde kadastrale inkomen jaarlijks met een wisselend percentage worden belast.¹

Na de invoering in het Oostenrijkse stuk van Silezië werden de hervormingen door Haugwitz in 1748-1750 met succes opgelegd aan Bohemen en Moravië. Het op uniforme grondslag samengestelde provinciale kadaster betekende een belangrijke overwinning op de oppositie van de adellijke grootgrondbezitters, omdat die daarmee de controle over de plaatselijke verdeling van de belasting binnen de heerlijkheden en een deel van hun privileges verloren.² In de Zuidelijke Nederlanden was de modernisering van de staatsfinanciën in de achttiende eeuw nauw verbonden met de instelling van de zogeheten Junta der Besturen en Beden. In 1749 werd in Brussel de *Jointe pour l'audition des*

1 Het principe werkte zoals tegenwoordig de gemeentelijke aanslag voor de Onroerend Zaak Belasting.

2 P.G.M. Dickson, *Finance and government under Maria-Theresia 1740-1780. Volume 2 Finance and credit* (Oxford 1987) 211-242.

Comptes opgericht om wat meer lijn te brengen in het toezicht van Brussel op de financiën van de Zuid-Nederlandse provincies. Deze commissie was 'de eerste naoorlogse poging om via nieuwe organen de lagere besturen onder controle te brengen en te hervormen, hiervoor bepaalde principes op te stellen en continuïteit te verzekeren'.³

Het traditionele fiscale model stond politiek onder zware druk maar werd vanuit het achttiende-eeuwse verlichtingsdenken ook maatschappelijk steeds minder vanzelfsprekend. Door de traditionele privileges van de adel en geestelijkheid was de belastingdruk in Frankrijk voor de boeren en burgers hoog, ongelijk verdeeld, arbitrair opgelegd en duur in de uitvoering. 'La justice dans l'Imposition de la taille étant mon principal objet', aldus de hertog van Orléans over zijn regentschap na de dood van Lodewijk XIV.⁴ Nog tijdens haar leven liet keizerin Maria Theresia (1717-1780) op de voor haar bestemde graftombe als een van haar voornaamste verdiensten de tekst beitelen: 'Tributorum aequitatem instauravit', te vertalen als: 'Zij voerde gelijkheid van belastingplicht in'.⁵ De fysiocratische fiscale idealen van bijvoorbeeld Marquis de Mirabeau (1715-1789) waren voor de jonge Brusselse bureaucraten op zijn minst een inspiratiebron.⁶

De directe aanleiding voor de Brusselse bemoeienis met Limburg was de vereffening van de oorlogsuitgaven en -schulden die waren ontstaan in de Oostenrijkse Successieoorlog. Rekeningen bleven daarna nog onbetaald en de enorme stijging van de oorlogsschulden werd niet tot stilstand gebracht. De desastreus verlopen oorlog had pijnlijk duidelijk gemaakt dat toekomst van de dynastie op wankele voet stond en dat er hervormingen nodig waren om het militaire apparaat te versterken en het Rijk binnen Europa overeind te houden. Een onderzoek naar de omvang en rechtmatigheid van de gedeclareerde oorlogsschade lag daarom voor de hand, waarbij de pijlen van de Brusselse bestuurders zich als eerste richtten op de meest rurale, feodale en armste provincies Luxemburg en Limburg en de Landen van Overmaze.

In beide gewesten speelde de interne verdeeldheid binnen de Staten Brussel in de kaart. De kleinste meningsverschillen werden met jarenlange volharding tot aan de hoogste instanties uitgevochten. Hun betekenis voor de Brusselse fiscaliteit was daarentegen relatief gering en hun economie, vooral geënt op de landbouw, leende zich goed voor het nieuwe fiscale model. Waarschijnlijk was de overweging van Brussel dat door deze beide factoren de kans op succes van

3 P. Lenders, 'De Junta der Besturen en Beden (1764-1787) en haar werking in de Oostenrijkse Nederlanden', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (1977) 19. Over de effectiviteit van de eerste *Jointe pour l'audition de Comptes* uit 1749 was men in Brussel niet tevreden en ook een hervorming in 1754 pakte niet naar tevredenheid uit: ze werd te weinig dynamisch en laks bevonden. In 1764 kwam een tweede, definitieve reorganisatie tot stand onder de naam 'Junta voor Besturen en Beden'.

4 Geciteerd door F.K. Mann, *Steuerpolitische ideale* (Jena 1937) 130.

5 Aangehaald door Lenders, 'De Junta der Besturen en Beden', 25. De tombe bevindt zich in de crypte van het kapucijnenklooster te Wenen.

6 Claude de Moreau de Gerbey, *L'abrogation des privilèges fiscaux et ses antécédents. La lente maturation du cadastre thérésien au Duché de Luxembourg (1684-1774)* (Brussel 1994) 307. Van Victor Riquetti Marquis de Mirabeau (1715-1789) verscheen in 1760 anoniem *Theorie de l'impôt* over de *impôt unique* op de grond.

Portret van Maria Theresia van Oostenrijk (1717-1780), geschilderd door Martin van Meytens in 1759. Akademie der Bildende Künste, Wenen.

de modernisering groot was, met een beperkt afbreukrisico als het toch tot een politieke mislukking zou komen. Om de interne disputen over de belastingen en de vereffening van de oorlogsschulden blijvend de wereld uit te helpen, waren een verdeelsleutel gebaseerd op de kadastrale vastlegging van vermogen (*matri-cule*) voor de hele provincie en een centraal bestuur (*union*) nodig, en daarmee de afschaffing van de plaatselijke autonomie in fiscale zaken. De centrale overheid zou daardoor rechtstreekse toegang tot de beurzen van haar onderdanen krijgen.

Deze *top down* ingrepen in de traditionele organisatie van de samenleving op het platteland werden echter afgeremd door de vitaliteit van de bestaande bestuursinstellingen en haar representanten. De regering van Maria Theresia was genoodzaakt om de tijd te nemen en om in overleg en onder zachte drang de lokale machthebbers te overreden. Veranderingen hadden een compromis-karakter en kregen daardoor een duurzame werking. Nieuwe ideeën beproefde men eerst in de praktijk waardoor lokale praktische kennis en ervaring konden worden meegenomen. Deze wisselwerking leidde op den duur tot een werkelijk functionerende nieuwe ordening. Onder haar opvolger Josef II werden deze schokdempers echter gedemonteerd en groeide de afkeer van de vernieuwingen wat tenslotte leidde tot een reactie in de vorm van de Brabantse Revolutie.

In dit artikel zal ik de praktijk van de belastingheffing vóór de reorganisatie, de financiële perikelen als gevolg van de oorlogslasten, het ambtelijk onderzoek daarnaar, en de hervormingen in de belastingheffing in het hertogdom Limburg en de Oostenrijkse Landen van Overmaze nader onderzoeken. De fiscale hervormingen kan men beschouwen als een stap op weg naar de moderne, gecentrali-seerde staat, ingericht volgens rationele en uniforme standaarden. Het kadaster maakte dat de bijzonderheden van elke plaats meetbaar en vergelijkbaar werden en geschikt voor centrale machtsuitoefening zoals het opleggen van belastingen of ingrepen in het landschap. Met voortschrijdende staatsvorming zullen regeringen de samenleving steeds meer met administratieve modellen willen ordenen en beheersen.⁷ Dat proces is niet met de Franse Revolutie geëindigd of begonnen, het is nog steeds aan de gang; men leze slechts wat financieel specialist David Marsh zegt over de oplossing van de Euro-crisis:

Om de euro te redden [...] moeten de EU-landen meer soevereiniteit gaan opgeven: hun economie en begroting moeten door Brussel worden gecontroleerd, ze moeten belastinggeld apart gaan zetten om andere landen in geval van nood te kunnen helpen en bovendien moeten Europese instituties de mogelijkheid krijgen om zelf belasting te heffen. Om daar direct achteraan te stellen: vooralsnog wil geen enkele lidstaat met dat soort vergaande voorwaarden instemmen.⁸

Zijn de ideeën op het gebied van de openbare financiën in meer dan 250 jaar wezenlijk veranderd? Afgaand op bovenstaand citaat niet fundamenteel. Het 'Brussel' uit 1750 had nauwelijks andere doelstellingen dan het 'Brussel' in 2014. De verlichte absolutistische vorsten in de achttiende eeuw hadden drastische hervormingsplannen om de staatsfinanciën op orde te krijgen. Daartoe moest men de 'anarchie' in de belastingheffing en de uitgaven in de provincies onder controle krijgen, net als nu de Europese Unie in de EU-lidstaten. In dat opzicht was hun optreden 'van alle tijden'.

7 Over de betekenis van het kadaster in dit verband zie: James C. Scott, *Seeing like a State. How certain schemes to improve the human condition have failed* (New Haven-Londen 1998) 33-52.

8 Financieel specialist David Marsh, auteur van *Europe's Deadlock. How the Euro Crisis Could be Solved - and Why it Won't Happen* (New Haven/Londen 2013), geïnterviewd door Jurgen Tiekstra, 'Het ergste hebben we nog niet gehad', *VPRO gids* (17mei-23 mei 2014) 36.

Financieel bestuur: de verdeling van de bede en de landslasten

Het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaze werden onder het bewind van de Bourgondiërs vanaf het begin van de zestiende eeuw samen als een zelfstandige bestuurlijke eenheid behandeld, tweede in rang onder de zeventien gewesten van de Lage Landen, wier lotgevallen de provincie voortaan zou gaan delen. Formeel beschouwden de heerlijkheden Valkenburg en 's-Hertogenrade, het graafschap Dalhem en het hertogdom Limburg zich echter autonoom, zij het verenigd onder dezelfde kroon.⁹ Pas vanaf 1600 trad de Statenvergadering van Limburg en de drie Landen van Overmaze als een min of meer permanent bestuurslichaam op de voorgrond, in het bijzonder door de jaarlijkse vergadering waarin de bede van de vorst werd goedgekeurd.¹⁰

Elk jaar in oktober diende de hoog-drossaard van het hertogdom Limburg namens de vorst de petitie voor het komende jaar in, met het dringende verzoek hierover ten spoedigste te willen beslissen. Bij die jaarlijkse gebeurtenis schoven de vertegenwoordigers van Dalhem, 's-Hertogenrade en Valkenburg aan bij de voltallige Statenvergadering van het hertogdom Limburg, de *Assemblée Générale*, die meestal in Henri Chapelle plaatsvond in de herberg 'La Couronne'. Vergaderingen vonden zo min mogelijk plaats en konden formeel alleen bijeengeroepen worden door de gouverneur en na autorisatie van de centrale regering. Dat verhinderde de Staten niet om voltallig of stands- en landsgewijs zonder oproep te vergaderen; men noemde dat niet *Assemblée* maar *Jointe* of *Entrevue*. Eenmaal bijeengeroepen in formele vergadering moesten besluiten worden genomen zonder last of ruggenspraak. Meestal werd het gevraagde bedrag nog in dezelfde vergadering 'onder protest' toegekend. Van dit besluit werd de soeverein schriftelijk in kennis gesteld, waarbij jaarlijks, naast de obligatoire betuigingen van afhankelijkheid aan de vorst, de deplorabele toestand van de gewestelijke financiën door oorlog, misoogst, handelsbelemmeringen, ziektes en plagen, overvloedige regenval of juist droogte breed werd uitgemeten. De soeverein reageerde dan met een dankbrief (akte van acceptatie) op het provinciale aanbod en gaf tegelijk toestemming om dit bedrag bij de onderdanen te incasseren.¹¹

Als bestuurslichaam was de Generaliteit van de provincie, zoals de verenigde Statenvergadering ook wel werd genoemd, verder nauwelijks effectief. De tegenstellingen waren groot, reglementen werden niet gerespecteerd, de bijeenkomsten waren chaotisch, en de omgangsvormen weinig parlementair.¹² De grootste discussies over de toekenning van de jaarlijkse bede waren echter sedert het einde van de zeventiende eeuw verdwenen. Na de deling van de

9 Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), archief Landen van Overmaas, inv.nr. 458 en 456 (inwil-
liging bede door Valkenburg, in 1546 resp. 1480 tegen bevestiging van hun privileges).

10 G. Goossens, *Étude sur les États de Limbourg et des Pays de Outremer pendant le premier tiers du XVIIIe siècle* (Kerkrade 1910) 15-16.

11 Bijvoorbeeld: Archives de l'État à Liège (AEL), archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremer, oud inv.nr. 49: Recès des États de Fauquemont et des autres pays d'Outremer 1749-1757, *Assemblée générale* 18-10-1753.

12 Goossens, *Étude sur les États de Limbourg et des Pays de Outremer*, 18.

Landen van Overmaze tussen de Republiek en Spanje in 1662 werd de bedde van de provincie Limburg (Spaanse partage) met ongeveer 50.000 gulden vermindert tot 128.000 gulden of 32.000 pattacons (of écus).¹³ Na 1712 werd de hoogte van deze bijdrage nauwelijks meer gewijzigd, onderbroken in 1747 en 1748 door de extra lasten in verband met de Oostenrijkse Successieoorlog. De *extraordinaris* subsidie van 8.000 écus werd in deze periode permanent; de Staten moesten dus jaarlijks een last van 160.000 gulden opbrengen.¹⁴ In het perspectief van de totale Brusselse ontvangsten aan bedden en subsidies van de provincies, die in het midden van de achttiende eeuw 3,5 miljoen gulden bedroegen, was dit een spreekwoordelijke druppel op de gloeiende plaat.¹⁵

De hofhoudingssubsidie, waarmee in 1725 een begin werd gemaakt, kwam voor Limburg en Overmaze neer op een additionele jaarlijkse bijdrage van 3.000 écus. Daarbovenop kwamen ook de onkosten van de Generaliteit van de provincie voor eigen rekening, zoals de gouverneur, die tweejaarlijks bedacht werd met een *douceur* van 100 pistolen (1.500 gulden); zijn secretaris kreeg de helft (50 pistolen) voor de goede werken voor de provincie verricht. Voor eigen rekening was ook de aanleg van de steenweg tussen Battice en Aken: daarvoor werden in 1751 en 1753 in totaal 6.500 pattacons toegekend. Ook de kosten van de gezamenlijke pensionaris in Brussel en de declaraties van gedelegeerde commissarissen zijn in de generale repartitie van de provincie in detail terug te vinden.¹⁶

Hoewel ze door Brussel als één provincie werden gezien, waren de onderlinge betrekkingen gereserveerd. De Staten van Valkenburg, 's-Hertogenrade en Dalhem hielden principieel vast aan zelfbestuur, ook nadat zij met het Partagetraktaat van 1662 de helft van hun grondgebied hadden verloren aan de Republiek. Binnen de Generaliteit van de provincie werkten Valkenburg en 's-Hertogenrade in bestuurlijke kwesties vaak samen; meestal hadden ze vooroverleg voor het provinciaal reces. Dalhem pacteerde de ene keer met het hertogdom Limburg en in andere gevallen met Valkenburg en 's-Hertogenrade. De voornaamste onderlinge band binnen de provincie was dat ze gezamenlijk optrokken om hun belangen tegenover Brussel veilig te stellen. Het belangrijkste agendapunt van hun gezamenlijke vergadering was het consent in de jaarlijkse bedde, of incidenteel de inwilliging van *extraordinaris* subsidies. De verdeling of *repartitie* daarvan volgde een soort piramidemodel, waarbij vanuit de top elke volgende bestuurslaag in een vastgestelde verhouding werd aangeslagen in de belasting, die tenslotte vooral van de grondeigenaren en -gebruikers moest komen.

13 Guldens zijn guldens licht of guldens maestrichter cours, verdeeld in 20 stuivers, elk gelijk aan 4 oort. De pattacon of écu werd gerekend tegen 4 gulden licht en was verdeeld in 8 schillingen, 48 stuivers of 576 deniers (12 deniers per stuiver). De gulden swaer brabant, werd omgerekend tegen 1,666 guldens licht.

14 Herman Coppens, *De financiën van de centrale regering van de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks bewind (ca.1680-1788)* (Brussel 1992) 156-157.

15 *Idem*, *Basisstatistieken voor de reconstructie van de centrale staatsrekening der Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden ca. 1680-1788* (Brussel 1993) 218-219. Georges Bigwood, *Les impôts généraux dans les Pays-Bas Autrichiens* (Brussel 1900) Annex B.

16 Reconstructie uit: AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremeuse, oud inv.nr. 54: Recès des États de Rolduc et des autres pays d'Outremeuse 1749-1751.

risico van wanbetaling of van lager inkomen lag daarom altijd bij de ontvanger, die instond voor afdracht van het bedrag dat omgeslagen was.

In het land van Valkenburg ging de repartitie terug tot 1611. Toen betaalde de adel 2/6 en elk der vier hoofdbanken (Heerlen, Beek, Klimmen, Meerssen) 1/6 deel.¹⁸ De na de deling in 1662 overgebleven vijftien Spaans/Oostenrijkse heerlijkheden, droegen omstreeks 1750 37.746 gulden bij (ongeveer 75 procent). In de *matricule* van Valkenburg was Hoensbroek met 4.766 gulden de grootste en Vaesrade met 553 gulden de kleinste. Voor 25 procent, ongeveer 12.253 gulden, werden de leengoederen aangeslagen. Het grootste leen, de Haenenhoff te Geleen, betaalde jaarlijks 19½ gulden, het kleinste, het Nelis Clooten leen onder Amstenrade, leverde jaarlijkse 2 stuivers op.¹⁹ De status van de grond, niet die van de eigenaar, bepaalde of een perceel als leengoed bij een leenhof geregistreerd stond. Leengoederen ontvingen de aanslag rechtstreeks van de landsontvanger; de leenmannen verdeelden deze onderling en rekenden vervolgens met hem af; in de dorpen betaalden de 'laten' (dorpsbewoners) de grondschat aan de door de bankvergadering aangestelde collecteur, die met de landsontvanger afrekende. De landsontvanger droeg af aan de ontvanger-generaal van de bedene te Brussel. De heerlijkheden van Valkenburg kozen om de twee jaar twee commissarissen, die samen met twee leden van de ridderschap en de griffier ook de afvaardiging naar de provinciale *assemblée* te Henri Chapelle vormden.²⁰

In het land 's-Hertogenrade ging men op een andere manier te werk bij de verdeling van de bede en bijkomende landslasten. In het midden van de achttiende eeuw bedroegen die jaarlijks gemiddeld zo'n 7.000 pattacons of 28.000 gulden. Er werd geen onderscheid gemaakt tussen leen- en laatgoederen. De belastingbedragen werden rechtstreeks toebedeeld aan de plaatsen Kerkrade, Ubach, Ubach over Worms, Simpelveld, Merksteijn en Weltz en Roerdorp. Binnen elke gemeente was er een onderverdeling naar de status van het grondbezit naar leen, laat of, zoals in Simpelveld gebruikelijk, naar hoven en naburen. 's-Hertogenrade ging naar de *assemblée* met drie afgevaardigden; dat waren de schouten van de zes gemeenten bij toerbeurt.²¹

De hoogte van de belastingaanslag voor de grondeigenaren (maar in de praktijk de pachters of gebruikers) in Valkenburg en 's-Hertogenrade was in principe recht evenredig met het aantal bunders waarvoor de eigenaar in de schatlijst van de collecteur stond opgetekend. Daarbij werd mogelijk gecorrigeerd door een aftrek op de gemeten oppervlakte toe te passen als de productiviteit van de grond laag was. Bij het opmaken van de aanslag telde onvruchtbare heide bijvoorbeeld maar voor 50 procent van de oppervlakte mee. Het aantal bunders werd door de schepenbank periodiek via metingen gecontroleerd. Wijzigingen door verkoop, vererving of ontginning moesten worden gemeld. Het aantal

18 J. Thielens, *Les assemblées d'États du Duché de Limbourg et des pays d'Outremerse au XVIIe siècle* (Namen 1968) 60.

19 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremerse, oud inv.nr. 323: Répartition des aides aux pays de Fauquemont 1729-1734.

20 *Ibidem*, oud inv.nr. 49: Recès des États de Fauquemont et des autres pays d'Outremerse 1749-1757, Assemblée générale 18-10-1753.

21 *Ibidem*.

aangeslagen bunders werd bepaald op basis van een kadastrale legger van de grondpercelen die door de schepenbank werd bijgehouden. De uniforme belastingaanslag per bunder gold voor de hele gemeente.²²

In het hertogdom Limburg en in Dalhem was de hoogte van de grondbelasting meer gedifferentieerd dan in Valkenburg en 's-Hertogenrade, waarschijnlijk omdat de diversiteit in het landschap er veel groter was. Zo bezat Dalhem al in 1661 een kadaster waarin de opbrengst van de grond werd getaxeerd op basis van de pachtprijs. Die hing weer af van ligging, oppervlakte en gebruik van het stuk. In de opbrengst werden op het perceel drukkende cijzen en tienden verdisconteerd. In 1682 was elk perceel op deze wijze in detail gewaardeerd.²³ De *matricule* van Dalhem die rond 1750 werd gebruikt, stamde uit 1690; vóór de splitsing in een Spaans en een Staats deel ging ze uit van een bijdrage van 1/3 door geestelijkheid en adel en 2/3 van de dorpen. In de achttiende eeuw betaalde de adel ongeveer 1/11, de geestelijkheid 2/11 en de derde stand (dorpen) 8/11. De landsontvanger verdeelde de aanslag over de geestelijkheid, de adel en de dorpen. In Dalhem werd de derde stand vertegenwoordigd door alle plaatselijke schouten waarvan er twee naar de *assemblée* werden afgevaardigd, naast de griffier, meestal een dubbelfunctie.²⁴

In de Generaliteit van de provincie namen de afgevaardigden van het hertogdom Limburg getalsmatig de belangrijkste positie in. In 1753 namen achtentwintig afgevaardigden aan de jaarlijkse *assemblée* deel, waarvan achttien namens het hertogdom.²⁵ Binnen het hertogdom werd de derde stand gevormd door de vier plattelandskwartieren (*bans*) Herve (*Quartier Wallon*), Baelen, Montzen en Walhorn, die negen afgevaardigden naar de Staten stuurden. De stad Limbourg was niet vertegenwoordigd en betaalde ook niet mee aan de beden en de subsidies, dat gold overigens ook voor de hoofdsteden Valkenburg, 's-Hertogenrade en Dalhem in de Staten van de Landen van Overmaze. De derde stand had een gezamenlijke griffier, maar geen ontvanger. Elke plaats rekende rechtstreeks af met de ontvanger-generaal van de beden in Brussel. Omdat er geen ontvanger was, vergde de goedkeuring van elke betaling een vergadering van de commissarissen van alle negen plaatsen. Daardoor ontbrak het ook aan supervisie vanuit de statenontvanger op de verantwoording van de gemeentelijke rekening en hadden de plaatselijke commissarissen vrij spel.

Niet alle leden van de derde stand werden vertegenwoordigd door de vier kwartieren van het hertogdom. De stad Herve, met de negen heerlijkheden (*seigneuries*), vormde de derde stand van dit kwartier, maar maakte tegelijk onderdeel uit van de adellijke stand in de besluitvorming en het beheer van de financiën.²⁶

22 RHCL, archief Landen van Overmaas, inv.nr. 1347: Schathschedule van de gantsche Heerligheijt OPgeleen, VUijtgetrocken vuint de generale metinghe der voorsz. Heerligheijt, gedaen door mij Joannes Bollen den 16en Martij des Jaers 1676.

23 Joseph Ruwet, *L'agriculture et les classes rurales au Pays de Herve sous l'ancien régime* (Luik 1943) 128-137.

24 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremerse, oud inv.nr. 49: Recès des États de Fauquemont et des autres pays d'Outremerse 1749-1757, Assemblée générale 18-10-1753.

25 *Ibidem*.

26 Verdeeld in zes plaatsen *d'au-delà des bois*: Sprimont, Esneux, Tavier, Villers-aux-Tours, La Chapelle, La Rimière et Baugnée, en twee *d'en deçà des bois*: Lontzen et Wodémont.

Deze positie van Herve met de daaraan verbonden privileges was een bron van conflicten met de derde stand als het ging over de verdeling van de bijdragen.

De geestelijke en adellijke stand, met drie respectievelijk vijf leden aanwezig, vormden een eenheid binnen de Staten van het hertogdom, met een gezamenlijke ontvanger, griffier en woordvoerder (meestal de abt van 's-Hertogenrade).²⁷ Hoewel ze oorspronkelijk dezelfde belangen vertegenwoordigden, wilde de geestelijkheid deze band in de achttiende eeuw verbreken, met name omdat de adel zijn financiële verplichtingen niet meer nakwam en schulden begon te maken.²⁸ Gemeenschappelijke uitgaven van de Staten van het hertogdom schijnen er nauwelijks te zijn geweest. Op provinciaal niveau (dus inclusief de Landen van Overmaze) werden die door de ontvanger van de eerste en tweede stand afgewerkt.²⁹

In het hertogdom Limburg was een *matricule* uit 1685 in gebruik, die in 1705, 1707 en 1714 was herzien.³⁰ In deze *matricule* was de splitsing van de feodale samenleving in kerk, adel en burgerij (*manans, roturiers*) ook voor de verdeling of *repartitie* van de bede gevolgd; het aandeel werd gesplitst in kerkelijk en adellijk bezit, inclusief de negen heerlijkheden, en de *tiers* (derde stand) in de vier hoofdbanken (*bans*) van Baelen, Walhorn, Montzen en Herve (*Quartier Wallon*). Er was geen sprake van een gemeenschappelijk beheer van de landspenningen. De provinciale *matricule* van het hertogdom was, net als die van Dalhem, geen rechtstreekse afleiding uit het aantal in cultuur gebrachte bunders per gemeente, maar was gebaseerd op de geschatte opbrengstwaarde van de grond, waarvoor de pacht prijs als indicatie gold (het *revenu annuel* of *revenu cadastral brut*). Op deze waarde werden de grondlasten als cijzen en tienden in mindering gebracht (*charges à decompter*), voor kerkelijk en adellijk bezit werd als opbrengst ook de opbrengst van tienden meegenomen.³¹

De basis waarop het *revenu cadastral* per gemeente in de provinciale *matricule* was berekend kon afwijken van die in de gemeentelijke kadasters. De relatieve aandelen in de *matricule* van het hertogdom waren uiteindelijk het resultaat van politieke onderhandelingen. Men ging uit van gemiddelde waarden en kwam daardoor tot één derde lager uit dan de opgaven in de gemeentelijke kadasters.³² Een andere bijzonderheid was dat er in het hertogdom, net als in Dalhem, ook rekening werd gehouden met de opbrengst van de personele belastingen, die in de meeste plaatsen werden geheven. Het personele element had onder meer betrekking op de vruchten die de gebruikers trokken uit de exploitatie van de gemene gronden. Deze besloegen soms grote delen van de gemeente, in de ooste-

27 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremeuse, oud inv.nr. 49: Recès des États de Fauquemont et des autres pays d'Outremeuse 1749-1757, Assemblée générale 18-10-1753.

28 Goossens, *Étude sur les États de Limbourg et des Pays de Outremeuse*, 25-26.

29 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremeuse, oude inv.nrs. 328-391: Comptes du receveur des États eccl. et noble du duché 1648-1789.

30 D.D. Brouwers, 'Documents relatifs à la matricule du Duché de Limbourg en 1705', *Bulletin de l'Institut Archéologique liégeois* 33 (1903) 80-88.

31 Ruwet, *L'agriculture et les classes rurales au Pays de Herve*, 131-132.

32 *Ibidem*, 129.

lijke gelegen gemeentes tot 60 procent van de oppervlakte. Meestal gebeurde dat dan in de vorm van een omslag over de veestapel (per schaap, rund, varken, geit). Ook een huisbelasting (per huishouden/of haard) kwam voor, evenals aanslagen op industriële activiteiten. De huishouderij (spinnen, weven of metaalbewerking) was in het hertogdom Limburg wijdverbreid. De provinciale *matricule* hanteerde hiervoor een opslag op het *revenu cadastral* van de grond. De *taxe professionnelle*, ook *traffique of bedrijf* genoemd, bedroeg gemiddeld ongeveer 10 procent. In een industrieel centrum als Eupen, waar de betekenis van de landbouw voor de bevolking relatief gering was, was dit 33,3 procent.³³ Deze aandelen waren in 1705 vastgesteld en in 1707 herzien. Zij werden daarna niet meer gewijzigd tot de invoering van de modernisering in 1787, die vooral betrekking hadden op de bepaling van de kadastrale opbrengsten.

In het voorgaande komt duidelijk naar voren dat de *matricule* of de *repartitie* als zodanig geen belastingen oplegde. Het waren verdeelsleutels, waarmee het aandeel van elke gemeente of stand in de totale gevraagde som werd berekend. Noch de centrale regering in Brussel, noch de provincies hadden eigen belastinginkomsten (met als uitzondering de door de centrale overheid geheven in- en uitvoerrechten). Sedert de tiende penning van Alva had geen soeverein in de Nederlanden de moed gehad om belastingen op eenparige voet en geheven over alle provincies voor te stellen.³⁴ De centrale overheid werd wel als moderator en arbiter tussen de gemeentes en standen te hulp geroepen, want geen onderwerp verhitte de gemoederen meer dan de opstelling van een *matricule*. Een *repartitie* waarbij niemand zich bij een ander achtergesteld of benadeeld voelde bestond niet. De inwilliging van de bede, en met name het zo klein mogelijk houden van de te verdelen aanslag per provincie, was de belangrijkste taak van de provinciale Staten.

De aanleiding: het dispuut over de verdeling van de oorlogslasten (*égalité*)

Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog werden de Zuidelijke Nederlanden vanaf juni 1744 door de Franse troepen onder de voet gelopen. De Landen van Overmaze werden niet door vijandelijke troepen bezet, maar kregen van oktober 1746 tot het vertrek van de Fransen uit Maastricht op 3 februari 1749 te maken met de militaire logementen en troepenbewegingen van enerzijds Zuid-Nederlandse en Habsburgse regimenten op Oostenrijks grondgebied, en anderzijds Staatse, Pruisische en Britse troepen in vooral de Staatse gebiedsdelen. Het manoeuvreren, bevoorraden en onderbrengen van duizenden militairen met hun paarden, materieel, bagage en hun gevolg van vrouwen, kinderen, knechten en ander personeel was de belangrijkste opgave waarvoor militaire

33 *Ibidem*, 140. De berekening in de provinciale *matricule* als verdeelsleutel voor de Brusselse bede gebeurde dus als volgt: in gemeente X was het *revenu cadastral brut* bijvoorbeeld 23.000 gulden. De grondlasten (*charges a decompter*), bijvoorbeeld 3.000, werden daarvan afgetrokken voor de bepaling van het *revenu cadastral net (foncier)*, in het voorbeeld dus 20.000, plus, zeg, 12 procent *taxe personnel*, geeft 22.400 gulden als aandeel in de provinciale omslag.

34 Ferdinand H.M. Grapperhaus, *Alva en de tiende penning* (Zutphen 1984) 313-314.

No 1701 bij Naal de sequet van den heer
Calvair.

Onder opleytingen

110

Een stuk Acker Land van bene groot en thien den
Roeden gelegen boven Lauffelt op den waerweg Reijger
naer Lauffelt on naer ^{de} Roeden Jan ^{de} Melissen tot olij-
vingen op t groot naer opleytingen de oerwue Jan
Salmans van Lauffelt, op t ander hoort naer de Steen-
Straet den waerweg gaende zijt Lauffelt naer opleytingen

Wetert dat dit stuk gemeten is in t Beginnel van t Jaer
1736 en in sijne volle mate gestelt is van 7 1/2 gromt Acker

Roete	Gehayt	Schout geboden	oerwue	oerwue	Sime phlipsen tot opleytingen
1739	wintergerst	113		20 1/2	
1740	Rog	72		9	
1741	Haver	77		21	
1742	Rog	80		2 1/2	is vordlagen geend van den Rijk
1743	Haver	79		17 1/2	
1744	Brack				
1745	Tort	144		7 1/2	
1746	Haver		gerroegaert		
1747	nise vry		oerwue Jaeren		hebben niet
1748			kennen gerekert worden		door den
1749			oorloge der boeren		an der oerwue tot Lauffelt
1750	Rog	93		7 1/2	
1751	Rog	72		7 1/2	
1752	gemengelt goet	70		2 1/2	
1753	wintergerst	50		9	
1754	Rog	73		6	
1755	Haver	70		12	
1756	Brack				
1757	Rog	107		10	
1758	Brack	80		3	
1759	Brack				
1760	Rog	84		8	
1761	Gemengelt goet	100		7	
1762	wintergerst	75		9	
1763	Rog	150		10	
1764	Haver	70		15	
1765	Brack				
1766	Rog	140		14	
1767	Haver				
1768	Brack				
1769	Tort	86		6	
1770	Haver	80		10	
1771	Brack				
1772	Tort	100		5	

Een lijst van de jaarlijkse opbrengsten van een stuk akkerland boven Lafelt, afkomstig uit het goederenregister van het klooster Calvariënberg te Maastricht. Door de oorlog viel de oogst tussen 1746 en 1748 geheel weg. Bron: J.S.M. Daenen e.a., De slag van Lafelt om Maastricht (Maastricht 1997).

bevelhebbers zich gesteld zagen. Een deel van de bevoorrading was centraal uitbesteed aan gespecialiseerde leveranciers (*entrepreneurs*), maar de plattelandsbevolking moest leveren.

Het Oostenrijkse bewind was in deze periode bezig om zijn militaire organisatie en de financiering ervan te centraliseren. Vanaf 1742 werden de plaatselijke legerstaven in één organisatie geïntegreerd en betaald door de Krijgskas, die vanuit de gewestelijke subsidies gefinancierd werd. In 1745 werd zelfs gepoogd om te komen tot een *union de toutes les provinces des Pays-Bas*, om alle oorlogslasten evenredig over alle provincies te kunnen verdelen.³⁵ Was het leger echter te velde, zoals in de Oostenrijkse Successieoorlog, dan moest er nog steeds een beroep op de lokale autoriteiten worden gedaan voor onderdak, transport en verzorging van mens en dier. Deze uitgaven wilden de gewesten vanzelfsprekend verrekend zien met de bede en subsidie.³⁶

De concentratie en de grote omvang van de te verzorgen legers maakte een intensief contact tussen militaire intendanten, hun *entrepreneurs* en afgevaardigden van het burgerlijk bestuur noodzakelijk om de leveranties tijdig en volledig op de plaats van bestemming te krijgen. Commissarissen, afgevaardigd vanuit de Staten van de Landen van Overmaze en het hertogdom, en plaatselijke bestuurders, vooral burgemeesters, moesten ervoor zorgen dat het de troepen aan niets ontbrak. Het ging om de verzorging van troepen op passage in 1746, winterkwartieren van Zuid-Nederlandse en geallieerde regimenten in 1746/47 en 1747/48, en om de zogenaamde Franse contributie na de inname van de vesting Maastricht in 1748. Zo kennen we (als een voorbeeld uit velen) heel wat details uit de financiële rekeningen van het winterkwartier van de Zuid-Nederlandse infanterieregiment Losrios en Waldeck, die in november 1746 hun intrek namen in het Oostenrijkse Land van Valkenburg. De commissarissen verdeelden 33 officieren en 541 manschappen, met hun vrouwen, kinderen en paarden zoveel mogelijk in lijn met de repartitietabel van het Land van Valkenburg over de gemeentes.³⁷ Het ging hierbij om zeer aanzienlijke bedragen. In Geleen werden de kosten van het winterkwartier van Losrios bijvoorbeeld gespecificeerd op 33.840 gulden.³⁸ Ter vergelijking: de totale bede voor het Land van Valkenburg bedroeg jaarlijks 50.000 gulden, waarvan 18 procent voor Geleen.

De informatie over deze oorlogslasten is plaatselijk goed bewaard gebleven. De banken en hun inwoners kregen militairen over de vloer, of werd per ordonantie bevolen om vrachten te verzorgen of om foerage en hout te leveren in magazijnen en kampementen. Zij lieten niet na om dit alles met getekende kwitanties te documenteren. De plaatselijke burgemeesters en ontvangers stelden lijsten op van alle schade die zij in verband met oorlog hadden geleden

35 Coppens, *De financiën van de centrale regering*, 190-192.

36 *Ibidem*, 239.

37 RHCL, archief Landen van Overmaas, inv.nr. 1955: Staten van uitgaven en leveringen door inwoners van Oirsbeek en omringende dorpen.

38 *Ibidem*, inv.nr. 1369: Memorie over den staet van het winterkwartier van het regiment van sijne excellentie den heere generaal Marquis De los Rios (1 nov. 1746 tot de laatste maart). Specificatie van de lasten voor de Staten bij: P. Ferd. Eussen, 'Kosten van inkwartieringen te Geleen in 1746 en 1747', *Maasgouw* 41/3 (1921) 18-20.

en declareerden die bij de landsontvanger. De overzichten per plaats werden samen met de getekende kwitanties als bewijsstukken ingediend.³⁹ Om de aanspraken van de ingezetenen op schadevergoeding te honoreren gaven de Staten hun ontvanger, die niet over eigen belastinginkomen kon beschikken, opdracht om omslagen op te leggen over de heerlijkheden en banken. De onderbouwing voor de omslag vormde een begroting van de uitgaven, die 'memoriale repartitie' werd genoemd en door de Statenvergadering werd vastgesteld. In principe gebeurde dit één keer per jaar in Valkenburg, maar in bijzondere situaties zo vaak als nodig was om direct aan de militaire eisen tegemoet te kunnen komen en vergeldingsacties te voorkomen. Zo zien we al in 1746 dat in het Land van Valkenburg *extraordinaris* heffingen werden opgelegd, zoals in Hoensbroek van twee schillingen op elke bunder, om daarmee binnen twee weken 737 gulden voor de eerste behoeften op te halen.⁴⁰

De Staten van 's-Hertogenrade volgden geen jaarlijks patroon, maar repartieerden al naar gelang behoefte tot wel vier keer per jaar. Omdat er enige tijd overheen ging vóór de lokale collecteurs of gemeentelijke schatheffers de belastinginkomsten binnenbrachten, werd er door de landsontvanger ook geld geleend en werden de voorschotten van de banken aan het land als een rentegevende schuld in de landrekening opgenomen. Heerlijkheden, die om burgers schadeloos te kunnen stellen vaak lokaal leningen hadden opgenomen, konden de rentekosten hierover declareren bij de landsontvanger. Over de afrekening van Geleen is nog op 3 juli 1755 discussie in de vergadering van de Staten van Valkenburg.⁴¹ In het hertogdom Limburg en in Dalhem was de afrekening nog complexer omdat Dalhem en Limburg ook gezamenlijke uitgaven hadden gedaan.

Na de oorlog traden er allerlei complicaties op bij de vereffening van gedeclareerde schade (*égalisation*), waarbij het er in principe om ging dat eenieder volgens de *matricule* van de provincie en onderliggende eenheden belast zou worden voor de oorlogslasten en in dezelfde verhouding zou profiteren van de te ontvangen compensatie uit Brussel. Zwaar getroffen gemeenten zouden kunnen rekenen op solidariteit van minder getroffen plaatsen. Er was echter onenigheid over de omvang van leveringen die in de vereffening werden toegelaten en tegen welke prijs die zouden worden gewaardeerd. Daarnaast was de eerste en tweede stand in het hertogdom Limburg van mening dat de lasten van de oorlog *extraordinaris* waren. Zij zouden daarom niet in de egalisatie thuishoren. *Extraordinaris contributies* gingen alleen de derde stand aan en de eerste en tweede stand waren niet verplicht daarin bij te dragen. Daarenboven weigerden Valkenburg en 's-Hertogenrade samen met het hertogdom Limburg en Dalhem deel te nemen aan de egalisatie van de Franse contributie. Het dispuut liep zo hoog op, dat de derde stand van Limburg weigerde zijn rekening (over de twee

39 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremerse, inv.nr. CE653: Kwitanties van heerlijkheden in Valkenburg over geleverde 'broods- en peertsportionen', 1 april 1746 - 9 april 1748.

40 RHCL, archief Landen van Overmaas, inv.nr. 1681: Hoensbroek, resoluties 1741-1757, Propositie Vanwege uitgaven der gemeente door de oorlog 14 november 1746.

41 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremerse, oud inv.nr. 49: Recès des Etats de Fauquemont, Jointe 3-7-1755.

winterkwartieren) in te leveren, waardoor leveranciers, militaire entrepreneurs en schuldeisers onbetaald bleven.

Ondertussen werden op lokaal niveau de goederen van adel en geestelijkheid in het hertogdom toch aangeslagen voor hun aandeel in de plaatselijke oorlogslasten. Klachten over het ‘wanbestuur’ in Limburg en plaatselijke misbruiken bereikten Brussel. Daar kwam nog bij dat na de oorlog de Krijgskas in Brussel achterstanden aan geldschieters en *entrepreneurs* had opgelopen van 3 miljoen gulden.⁴² Er waren dus genoeg redenen om de vereffening op te houden en de ingediende schade in de provincie op waarheidsgehalte te onderzoeken.

Op 4 september 1749 werd luitenant-auditeur Beelen belast met een onderzoek naar de door de lokale besturen gedeclareerde oorlogsschade.⁴³ Kort daarop, op 20 september 1749, nam advocaat-fiscaal De Limpens het van hem over,⁴⁴ met als speciale opdracht de beslechting van de geschillen tussen de drie landen en de standen in de provincie. De Limpens, die waarschijnlijk verblijf hield op het familiegoed te Chevremont (Kerkrade), vroeg op 24 september 1749 om hem binnen zes weken lijsten voor te leggen van alle kapitalen die gedurende de oorlog waren opgenomen, om de registers en collectboeken betreffende de imposities en lasten opgelegd gedurende de oorlog, om de rekeningen hierover afgelegd, en om separate staten van kosten (*devoiren* en *vacatien*), ingediend door de lokale regenten en hun personeel.⁴⁵

Abt J.G. Fabritius van Rolduc,⁴⁶ die de eerste en tweede stand van het hertogdom vertegenwoordigde, heeft aantekeningen nagelaten over de besprekingen met commissaris Beelen.⁴⁷ Volgens Fabritius vonden de problemen met de derde stand van het hertogdom hun oorsprong in de wijze waarop de plattelandsgemeenschappen (banken) hun aandeel, zoals vastgelegd in de *matricule*, over de belastingplichtigen verdeelden. Dit argument kon door hem echter niet worden bewezen, omdat de eerste en tweede stand daarover in hun archieven geen stukken meer konden vinden. Zonder officiële documenten waren adel en geestelijkheid niet in staat

42 Coppens, *De financiën van de centrale regering*, 266.

43 Waarschijnlijk gaat het om Jean Albert de Beelen, Baron Seigneur de Bertholff. Lt.Kolonel; Lt-auditeur Général des Pays Bas. Zijn vader was Philippe Lambert de Beelen (*14-2-1667 †10-2-1710) Conseiller Général de la Province de Limbourg, pensionaris van de stad Aken, hoog-drossaard en stadhouder der leenen van het hertogdom Limburg. De familie de Beelen verwierf het buiten te Hergentrath van de Akense familie Bertholff en voegde die naam aan de hunne toe. Bron: <http://www.genealogieonline.nl/genealogie-peeters-rouneau/I15941.php> (8-8-2014).

44 Arnould Wauthier Joseph de Limpens (1708-1787), pensionaris van de Staten van het hertogdom Limburg (1731) sedert 1737 lid van de Raad van Brabant, advocaat fiscaal van 1745 tot 1750. Vanaf 1750 lid van de Geheime Raad. In 1757 benoemd tot conseiller de l'Etat. Bron: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (ed.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 1* (Leiden 1911).

45 RHCL, archief abdij Rolduc, inv.nr. 1450: Lijst van oude en nieuwe opgenomen kapitalen.

46 Joannes Goswinus Fabritius, geb. te Schinnen 11 febr. 1691, overl. te Rolduc bij Kerkrade 3 aug. 1757, zoon van Adam, scholtis van Schinnen 1683-1710, en van Maria Libotte, trad in in de augustijnerabdij Rolduc en legde aldaar 11 febr. 1710 de kloostergeloften af. Op 12 augustus 1745 tot abt benoemd. Zie: R. Corten en A.H.M. Ruyten, *Rolduc in woord en beeld: geschiedenis der abdij en der onderwijs-inrichting* (Utrecht 1902) 149, waar ook een afbeelding voorkomt van zijn portret dat nog te Rolduc wordt bewaard; *Maasgouw* (1923) 2-3. Bron: Molhuysen en Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 8*.

47 RHCL, archief abdij Rolduc, inv.nr. 1449: Memoire 23 septembre 1749.

Portret van Joannes Goswinus Fabritius, abt van Rolduc van 1745 tot aan zijn dood in 1757. Bron: M.H.R. Corten, A.H.M. Ruyten, Rolduc in woord en beeld; geschiedenis der abdij en der onderwijs-inrichting (Kerkrade 1910).

hard te maken dat de verdeling die de derde stand voorstelde berustte op misverstanden en vooroordelen jegens de geestelijke en adellijke grondbezitters in het hertogdom. Beelen constateerde dat een gedetailleerde studie van de wijze waarop binnen de provincie de belastingen werden verdeeld over de goederen van geestelijkheid, adel, feodale goederen, heerlijkheden en andere belastingbetalers, veel tijd zou kosten. Hij beperkte zich daarom tot het opvragen van lijsten van de lasten en belastingen binnen de provincie gedurende de laatste oorlog.

Beelen en De Limpens vonden genoeg aanwijzingen om een complete herziening van de declaratie van de oorlogsuitgaven te rechtvaardigen. Op 8 juli 1750 werd daarom per ordonnantie een *rédressement des impositions des charges publiques occasionnées ... pendant la dernière guerre* gelast, dus een nieuwe afrekening en verdeling van de oorlogsuitgaven, de zogeheten *agenda*, die onder toezicht van De Limpens door de plaatselijke regenten moest worden uitgevoerd. Op basis van een *Reglement Provisioneel* van 5 november 1750 werd op voet van de in Brabant gebruikelijke tarieven voorgeschreven op welke manier de oorlogslasten in de vereffening of egalisatie verdeeld moesten worden. Daarmee dacht men aan het gekrakeel een einde te kunnen maken.⁴⁸

48 *Ibidem*, inv.nr. 1451: Ordonnantie van 't Hof gedrukt te Brussel datum 5 november 1750.

Ondanks alle meningsverschillen is men er op het niveau van de Generaliteit van de provincie inderdaad in geslaagd om met Brussel volgens dit Brabantse model af te rekenen. De declaraties werden opgestuurd naar Brussel en daar nagekeken en geaccordeerd door De Limpens. Op 10 november 1751 maakte abt Fabritius een voorstel tot onderverdeling en verrekening van de *quittance générale* over wat de provincie tegoed had wegens *fourniture du pain et fourage aux troupes de Sa Majesté*.⁴⁹ Daarin werd de waarde van de leveringen door het hertogdom Limburg en de drie Landen van Overmaze gefixeerd op bijna 160.000 pattacons (vier maal de jaarlijkse *ordinaris* en *extraordinaris* bede). Dit bedrag werd in jaarlijkse termijnen als een korting (*bonification*) op ieders aandeel in de bede verrekend, tot maximaal het bedrag van hun declaratie. Over 1747 was 24.000 pattacons gekort, over 1748 en 1749 16.000 (50 procent van de bede), en over 1750 en 1751 10.666. Vanaf 1752 zou jaarlijks 12.000 in mindering op de bede komen waarmee in 1758 een laatste restitutie van 8.625 pattacons overbleef.

De vereffening op provinciaal niveau tussen het hertogdom en de drie Landen van Overmaze, en binnen het hertogdom tussen geestelijkheid, ridderschap en derde stand, was daarmee nog niet opgelost. Het land Dalhem voelde zich door het reglement van 1750 ernstig tekort gedaan. Volgens de Staten van het hertogdom Limburg voldeed het grootste deel van de gedeclareerde schade niet aan de reglementaire voorschriften. Omdat er kwitanties ontbraken en schade aan bijvoorbeeld boomgaarden en weilanden conform het reglement niet werd vergoed, werden ze door Limburg merendeels buiten de provinciale egalisatie gehouden.⁵⁰ De landen Valkenburg en 's-Hertogenrade weigerden mee te dragen in de egalisatie van de Franse contributie, die de provincie was opgelegd na de bezetting van Maastricht. Tussen de stad en de Franse troepen en de geallieerde legers erbuiten was een *cordón* afgesproken, een soort gedemilitariseerde zone, waarbinnen het grootste deel van Valkenburg en 's-Hertogenrade viel. De Staten van deze landen hielden vol dat deze neutrale status ook betekende dat ze niet aan de Franse contributie onderworpen konden worden.⁵¹

In het onderzoek van Beelen en De Limpens werd verder geen uitspraak gedaan over de onderlinge verdeling van de oorlogskosten over de leden van de Generaliteit van de provincie. De familie De Limpens was daarvoor misschien te goed thuis in de Limburgse aangelegenheden. Leden van dit geslacht uit de landen van Valkenburg (Oud-Valkenburg) en 's-Hertogenrade (Simpelveld) bekleedden als rechtsgeleerden vooraanstaande bestuurlijke posities en maak-

49 Zie bijv. AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremeuse, inv.nr. CE653: Aantekeningen en handtekening bij kwitanties over de logementen in Valkenburg op 27 februari 1750 voorgelegd; en RHCL, archief abdij Rolduc, inv.nr. 1451: Aantekeningen bij de Comte General afgelegd over leveringen aan het Franse leger te Maastricht 1749-1750.

50 *Ibidem*, inv.nr. 412: Tweede rapport Baesen (13-9-1753); Rekesten van Dalhem van 14 mei 1755 en 16 september 1756.

51 Het gaat hier om de verdeling van de gigantische som aan leveringen van bijna 650.000 gulden. Zie: RHCL, archief abdij Rolduc, inv.nr. 1451: Compte Général de baron de Hammerstein, de Belderbusch, le greffier du Tiers Etat du Duché de Limbourg Simar. Gestion pendant leur députation à l'armée française ou a Maestricht jusqu'à aujourd'hui 24 juillet 1750.

ten van daaruit de stap naar Brussel. Commissaris De Limpens was jarenlang pleitbezorger voor de Limburgse zaken in Brussel geweest. Het Reglement gaf aan wat Brussel bereid was te accepteren, maar de onderlinge verdeling bleef inzet van een dispuut binnen de Staten en van procedures die voor de Raad van Brabant werden gevoerd. De Limpens lijkt ervoor gekozen te hebben buiten dit wespennest te blijven, waardoor zijn missie niet bijdroeg aan een oplossing van de interne verdeeldheid.

Het onderzoek van C.J. Baesen en zijn aanbevelingen

Met name de eerste twee standen van het hertogdom kwamen niet tot overeenstemming met de derde stand. De bezwaren werden over en weer in steeds radicalere bewoordingen geuit en aan omvangrijke memories toevertrouwd. Om die geschillen op te lossen werd vanuit Brussel een nieuwe poging ondernomen. Op 4 mei 1751 werd raadsheer C.J. Baesen benoemd om over de problemen met de belastingheffing en het op orde brengen van de lokale financiën in de provincie Limburg te rapporteren.⁵² Baesen laat zich in zijn nagelaten rapporten kennen als bekwaam auditeur en ambtenaar. Baesen had geen familiale banden met de provincie en uit zijn rapporten blijkt dat hij met minder empathie te werk ging dan zijn voorgangers. In 1752 en 1753 bracht hij ruim vier maanden in de provincie door, waarin hij de lokale rekeningen en het gedrag van de plaatselijke bestuurders onderzocht. Zijn bevindingen over Limburg en Dalhem zijn weergegeven in twee rapportages: één van 13 juni 1753 met het karakter van een samenvatting op hoofdlijnen en het *rapport principal* van 13 september 1753.⁵³ Deze rapporten geven veel inzicht in de bestuursorganisatie en de praktijk van de besluitvorming in het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaze.

Baesen ging in zijn rapport allereerst in op de problemen van het openbaar bestuur van het hertogdom Limburg. De bestuursinrichting was vastgelegd in een reglement van 6 februari 1680. Daarin was bepaald dat het dagelijks bestuur van het hertogdom bestond uit één afgevaardigde benoemd door de geestelijkheid, twee door de adel en twee door de derde stand. Maar het feit dat de derde stand geen commissarissen aanwees en steeds alle negen afgevaardigden (twee voor elke ban, maar drie voor het *quartier Wallon*) bijeenriep om zelfs maar het geringste besluit te nemen leidde tot hoge kosten. Volgens Baesen was de keuze van de gemeentelijke afgevaardigde bovendien steeds een controversiële gebeurtenis, waarbij particuliere belangen de boventoon voerden en het publieke belang door politiek gekonkel schade ondervond. De *bans* wilden geen gedeputeerden aanwijzen; die zouden namelijk alles nog duurder

52 Cornelius Joseph Baesen (1705-1766) was advocaat bij de Grootte Raad van Mechelen, raadspensionaris van Mechelen, sedert 1738 raadsheer Raad van Brabant. <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~havaland/zundert/p24.htm> (9-8-2014) noemt als bron: Charles Poplimont, 'La Noblesse Belge depuis 1830', *La Belgique héraldique* (Brussel 1863) 271 en 511.

53 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremeuse, inv.nr. 412, Rapport de J. Baesen, commissaire pour les charges publiques du Duché de Limbourg 1751-1753, Tweede rapport van 13-9-1753 over Limbourg en Dalhem.

maken.⁵⁴ Eenheid was ver te zoeken, met voortdurende processen over de reparatiesleutel en er was sprake van een grote ongelijkheid tussen de *bans* onderling.⁵⁵ Verder brak Baesen de staf over de praktijken in het plaatselijke bestuur: regenten lieten zich voor elk wissewasje betalen, voor elke handeling, afspraak of ordonnantie werd vergaderd en salaris betaald.

Baesen begon om deze bedragen, die in het bestuursreglement waren verboden, terug te vorderen.⁵⁶ Dat leidde tot grote weerstand in de provincie tegen de missie en de persoon van Baesen. De uitbetaalde vergoedingen voor gidsen, pioniers, inkwartieringen, vergoedingen voor brood en haver, en verder alles wat boven de vastgestelde tarieven was afgerekend, moest worden teruggestort in de openbare kas. Dat gold ook voor de soms minuscule vergoedingen die in sommige plaatsen waren betaald voor diefstallen, afgedwongen foeragering, en schade aan huizen schuren en tuinen. Voor terugbetaling zouden ook niet in aanmerking mogen komen de betalingen en *douceurs* aan de officieren, die gedaan waren om de goede vrede te bewaren bij passages en inkwartiering van troepen. Vaak waren deze uitgaven echter goedgekeurd door de bankvergadering of goed gecamoufleerd in andere posten. Overal heeft men overdreven en het land met zware schulden belast, concludeerde Baesen. Zijn *dénombrement* komt over de hele provincie uit op schulden en achterstanden van meer dan 1 miljoen gulden, maar is waarschijnlijk nog aan de lage kant.⁵⁷

De grootste kritiek in het rapport van Baesen betreft de manier waarop de belasting werd geheven. Op het niveau van de Generaliteit en binnen de afzonderlijke landen wees hij vooral op inefficiënties in de bestuurlijke omgang met de verdeling (*repartitie*) conform de traditionele verdeelsleutel (*matricule*). Bij de verdeling van de belastingen en de verantwoording van de uitgaven binnen de plaatselijke gemeenschap werden volgens de commissaris alle regels met de voeten getreden. Vrijwel alle plaatsen, zowel in de Landen van Overmaze als in het hertogdom Limburg, hadden grote problemen met het uitwerken van de *matricule*. Die was gesplitst in bezittingen van de burgers, ook wel laatgoederen genoemd, en (althans oorspronkelijk) de bezittingen van de geprivilegieerde eigenaren, geestelijkheid en adel: de lenen. Deze verdeling uit het feodale tijdperk was in het midden van de achttiende eeuw een anachronisme geworden. Bezittingen van kerk en adel waren meer en meer in handen gekomen van burgers, en omgekeerd hadden adel en kerk eigendommen, die voorheen in handen van burgers waren geweest of uit geprivatiseerd dorpsbezit afkomstig waren. Terwijl de *matricule* exclusief uitging van een belasting op grond als basis van een verdeling, was het aantal burgers dat een inkomen verdiende

54 Bruno Dumont, *Les communautés villageoises dans les pays de Dalhem et de Limbourg XVI-XVIII siècle. Genèse, structures, évolution* (Brussel 1994) 548-550.

55 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremeuse, inv.nr. 412, Rapport de J. Baesen van 13-9-1753 folio 32v.

56 *Ibidem*, inv.nr. 412 : Règlement général pour la province de Limbourg du 6 février 1680.

57 Algemeen Rijksarchief Brussel (ARB), Archive Jointe des administrations et des affaires des subsides, inv. nr. 313: Liste sommaire tant des nouveaux que vieux capitaux lèves et dus par les respectives communautés du Duché de Limbourg et des trois pays d'Outremeuse.

met een ambacht of handel in sommige plaatsen sterk gegroeid. In het hertogdom Limburg was de reële heffing op de grond aangevuld met een gemeentelijke personele schatting gebaseerd op welstand, zoals een eigen bedrijf of de omvang van de veestapel, maar in de Landen van Overmaze was dat slechts beperkt het geval. Toen deze personele aanslag door de gemeentes van het hertogdom Limburg ook werd opgelegd aan de eigenaars (kerk en adel) en pachters van leengoed, ontstonden er grote conflicten, vooral toen de oorlogslasten via deze sleutel over de ingezetenen werden verdeeld.

In de Franse context zou de provincie Limburg en Overmaze een *pays de taille réelle* worden genoemd. Dat wil zeggen dat de belasting werd verdeeld over de grond, niet over personen. Tijdgenoten, daarin ondersteund door de gangbare economische doctrines, waren van mening dat de *taille réelle* een rechtvaardiger systeem was om de belasting te bepalen dan de *taille personnelle*. De personele 'goedschatting' zou subjectiever zijn en daardoor voor veel verdeeldheid binnen de gemeente zorgen, niet in de laatste plaats door het creëren van persoonlijke vrijstellingen voor de rijken en machtigen. Achteraf bezien was deze opvatting misschien wat optimistisch. Zoals studies over de inning van de grondbelasting in de Provence aan het licht brachten, kon ook de *taille réelle* een grote bron van conflicten binnen de standensamenleving zijn.⁵⁸ In de Provence werd de grondslag van de *taille réelle* uitgehouden doordat de geestelijkheid en de adel de ruimte kregen om delen van hun bezit buiten de belasting te houden, of zelfs in het geheel niet bijdroegen in bepaalde lasten. Ook in Limburg was dit het geval. Zo weigerden de vertegenwoordigers van de eerste en tweede stand in het hertogdom Limburg bij te dragen aan de *extraordinaris* oorlogslasten in de vorm van een opslag op de *taille* waarmee ingezetenen door de dorpsbesturen werden aangeslagen. De geestelijkheid en de adel zagen dit als een fundamentele inbreuk op hun privileges, maar hun beroep op interventie door Brussel pakte averechts uit.

De vereffening van de oorlogslasten na 1748 leidde tot een frontale confrontatie tussen de derde stand (*tiers*) en de eerste twee (geprivilegieerde) standen in het hertogdom. De besluitvorming in de Staten werd hierdoor na de Oostenrijkse Successieoorlog een decennium lang verlamd. De geestelijke en adellijke stand hielden hierbij principieel vast aan de conservatieve en feodale traditie met het standpunt, dat zij niet verplicht konden worden tot het betalen van een belasting en dat dit in het verleden vaak genoeg in verkregen privileges was bevestigd.⁵⁹ Hoogstens kon van hun zijde uit vaderlandsliefde op een vrijwillige bijdrage in de aan de landsvorst toegekende bede worden gerekend. Die bijdrage werd via hun eigen ontvanger afgerekend. Alle andere bestuurskosten waren voor rekening van de derde stand, inclusief alle oorlogslasten, te verdelen over de ingezetenen conform de door de derde stand zelf te bepalen *repartitie*.

58 Rafe Blaufarb, *The politics of fiscal privilege in Provence, 1530-1830* (Washington D.C. 2012) 17-18.

59 Dit standpunt wordt vooral verwoord door hun voorzitter, abt Fabritius van Rolduc, RHCL, archief abdij Rolduc, inv.nr. 1450: *Essais ou projet de moyens d'accommodement entre les états primaires et le Tiers du Duché de Limbourg par rapport aux répartitions et support des charges personnelles* (1754).

Een dramatisch moment tijdens de slag van Lafelt. De Engelse generaal John Ligonier (links met gebogen hoofd) wordt als krijgsgevangene door maarschalk Maurits van Saksen (rechts blootshoofds te paard) aan zijn koning Lodewijk XV voorgesteld. Het schilderij is in 1836 vervaardigd door Auguste Couder en hangt in de 'Galerie des Batailles' van het paleis van Versailles. Bron: Bron: J.S.M. Daenen e.a., *De slag van Lafelt om Maastricht* (Maastricht 1997).

Dit uitgangspunt kon in oorlogsomstandigheden niet worden gehandhaafd en er werden ook bezittingen van geestelijkheid en adel aangesproken om aan de militaire eisen te kunnen voldoen. Na de oorlog verwachtten de kerkelijke en adellijke hoogwaardigheidsbekleders echter dat zij voor hun oorlogsschade gecompenseerd zouden worden, waarbij het volgens hen in de natuur der dingen lag dat de derde stand hiervoor de rekening zou betalen. Toen de derde stand hiermee niet akkoord ging, dreigden leveranciers van de troepen en getroffen ingezetenen met de onbetaalde rekening te blijven zitten. Wilde commissaris Baesen slagen in zijn missie om de publieke financiën in dit gewest op orde te brengen, dan was zijn grootste uitdaging om een vergelijk tot stand te brengen tussen de eerste twee standen en de *tiers* van het hertogdom.

In zijn verslag aan Brussel ging Baesen voor een deel mee met de redenering van de adel en de geestelijkheid. De grondbelasting (*taille*) was als reële heffing op de grond gereserveerd voor het opbrengen van de bede en werd over de standen verdeeld conform de door de Generaliteit vastgestelde *matricule*. Hij verweet de lokale regenten dat ze deze *taille* in hun gemeente gebruikten om zonder onderscheid allerlei plaatselijke heffingen op te leggen, en dat ze nalieten over de aanwending van de opbrengst rekening en verantwoording af te leggen. Op vele plaatsen, aldus Baesen, beschikten de regenten over de openbare middelen naar eigen goeddunken, onderdrukten ze de bevolking, en bevoorreedden ze zichzelf en hun soortgenoten.

Dit waren zware verwijten aan het adres van de derde stand. De klachten van kerk en adel waren blijkbaar terecht, de lokale regenten mochten hen niet aanslaan in het *reël* voor hun grondbezit, want de *taille* was gereserveerd voor het opbrengen van de bede. Kerk en adel contribueerden voor hun aandeel in de bede op het niveau van de Generaliteit, niet in de gemeente. Het was dus niet toegestaan de omslag en de rekening voor bede en subsidies te verhogen met bedragen ter dekking van lokale lasten. Deze zogenoemde 'huislasten' bestonden bijvoorbeeld uit de kosten voor het kerkgebouw, de klok, de gebedsdienst, een vroedvrouw, de koster, de school, reparaties aan wegen en bruggen, openbare gebouwen, kortom diensten die openstonden voor alle inwoners van de gemeente. De lokale belastingen voor dit soort uitgaven moesten separaat en op personele grondslag worden omgeslagen over zowel inwoners (eigengeërfden of *internes*) als externen (buitengeërfden of *afforains*), hieronder inbegrepen de eigenaars, vruchtgebruikers en pachters van kerkelijk en adellijk bezit. Samengevat: de *extraordinaris* en 'huijlasten' die in het hertogdom moesten worden opgebracht, zouden met personele heffingen moeten worden verdeeld en afgerekend. Elke plaats zou daartoe een aparte *matricule* moeten maken, waarin de 'personele goedschattinge' van de inwoners zou zijn vastgesteld.

De *extraordinaris* oorlogslasten mochten ook via een personele omslag verdeeld worden. Baesen stelde voor om de definities en tarieven van het Brabantse reglement uit 1704 te volgen, dat speciaal voor dit doel in 1749 nog was aangepast. Over de egalisatie van de oorlogslasten bewerkstelligde hij in april 1753 een akkoord tussen de derde en de eerste standen van Limburg in de zogenoemde *Acte de accomodement* van Aken.⁶⁰ Ook in dit akkoord bleef nog een aantal vragen open en de abt van Rolduc bleef als woordvoerder van de eerste en tweede stand lobbyen voor het voortbestaan van het reglement uit 1680 en de daarin opgenomen verdeling van de lasten, waarop de geprivilegieerde standen hun vrijdom baseerden.

Baesens oordeel over Valkenburg en 's-Hertogenrade lijkt daarentegen mild: 'Assez bien administré'. Problemen over de egalisatie van de lasten uit de laatste oorlog, zo prominent in Limburg, waren er blijkbaar niet. Hij constateerde wel dat er grond was in handen van *mains mortes* en *seigneurs des villages*, die niet in de gemeentelijke lasten deelden, noch in de bede en subsidies, maar waarvoor zij geen enkele vrijstelling konden overleggen. Ze waren volgens hem illegaal, want zonder andere motivering dan *usage of possession usurpée*.⁶¹ Baesen concludeerde dat er een zeer grote variatie van heffingen binnen de gemeenten werd toegepast. Niet alleen maakte men zelf een eigen kadaster, ook de 'omlage' was op geen enkele plaats gelijk.⁶² Dit bood plaatselijke bestuurders, aanzienlijke heren en de kerk op vele manieren de mogelijkheid om zaken naar hun hand te zetten.

60 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremeuse, inv.nr. 412: Acte de accommodement van 16, 17, 18 april 1773 te Aken tussen geestelijkheid, adel en de derde stand.

61 ARB, archives Jointe des administrations, inv.nr. 312: Rapport Baesen van 7 november 1754. Hoewel we weten dat de conclusies van Baesen ten aanzien van Oostenrijks Valkenburg en 's-Hertogenrade op 18 juli 1753 zijn gerapporteerd ontbreken deze zowel in de dossiers van de Jointe te Brussel als van de Staten te Luik.

62 Bigwood, *Les impôts généraux*, 94.

De voorstellen van Baesen werden door de *Jointe* samengevat in een ontwerp reglement, dat op 19 en 20 september 1754 aan de Staten werd toegestuurd. In de praktijk kwam het erop neer dat oorlogslasten deels op reële voet moesten worden verdeeld en deels als plaatselijke (of huis)lasten werden beschouwd en zouden moeten worden opgenomen in ieders aanslag in de personele heffing. De gemeentes werden bevestigd in hun praktijk dat ze in het personeel ook de pachters of eigenaars van kerkelijk en adellijk bezit mochten aanslaan. Voorwaarde hiervoor was wel dat de omslag en de rekening hierover separaat werden gehouden van de heffing voor de landsbede. Op de argumentatie van kerk en adel dat ze volledig vrijgesteld waren van personele heffingen werd verder niet ingegaan. Met de publicatie van het reglement in de hele provincie en in de twee landstalen, Frans en Nederlands, op 6 februari 1755 liet de regering zien dat zij de uitkomsten van het onderzoek volledig ondersteunde.⁶³ Op 13 januari 1755 kwam bij de Generaliteit van de Provincie daarenboven een 'missive' van het Hof ter tafel met het verzoek om de al te lang bestaande onenigheden en twijfels binnen de Staten te beëindigen door de beden en subsidies in goede onderlinge verstandhouding door de Generaliteit te laten betalen uit een *gemeene kas of beurse*.⁶⁴ Valkenburg en 's-Hertogenrade maakten direct bezwaar tegen dit *project de union*, maar wilden wel beginnen met het *dénombrément*, het opstellen van een kadaster, zonder dat men daar veel van verwachtte. In het hertogdom Limburg bleven de geestelijkheid en de adel zich met hand en tand verzetten tegen deze aanslag op hun privileges.⁶⁵

Via verzet (1755) naar een compromis (1760)

Het was nauwelijks te verwachten dat Baesen na zijn rapportages aan Brussel en de afkondiging van het reglement in 1755 nog veel sympathie uit de provincie en met name uit het hertogdom Limburg ten deel zou vallen. De plaatselijke regenten wilde hij hun excessieve declaraties laten terugbetalen, de geestelijkheid en de adel wilde hij 'ruïneren' door hen aan te slaan voor hun aandeel in de oorlogslasten. Onder aanvoering van abt Fabritius startten adel en geestelijkheid in de Staten van het hertogdom een tegenoffensief in Brussel met als voornaamste argument de traditie: kerk en adel hadden nog nooit betaald in de lokale personele en *extraordinaris* belastingen. Dit was al van oudsher zo en vastgelegd in de grote revisie van 1656. Deze lasten drukten alleen op de burgerlijke grondeigenaren (*manans* of *roturiers*) en op de pachters van kerk en adellijk goed voor hun eigen bezit, zoals de veestapel, en niet op de pachtgrond.

63 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremeuse, inv.nr. 484: Règlement du 6 fevrier 1755 émané pour la province de Limbourg.

64 *Ibidem*, inv.nr. 49: Recès des Etats de Fauquemont, Statenvergadering van 18 februari 1755, Entrevue Limburg en de drie Landen van Overmaze van 10 september 1755 (Henri Chapelle) en de Jointe van de drie landen van Overmaze op 24 september 1755 (Aken).

65 *Ibidem*, inv.nr. 484: Reacties op het reglement van 1755 door de eerste en tweede stand van het hertogdom.

Abt Fabritius van Rolduc werd als woordvoerder van de gekrenkte eerste en tweede stand bijgestaan door griffier De Reul.⁶⁶ In de beraadslagingen van de eerste en tweede stand ging het vooral over het onrecht dat hen door het reglement van 1755 werd aangedaan. In de discussie ontbreken harde feiten, het ging vooral over het principe dat geestelijkheid en adel niet als de *manans* behandeld konden worden door een aanslag in de personele lasten. Volgens griffier De Reul was het reglement in strijd met de *matricule* en in tegenspraak met de 'distributieve rechtvaardigheid en gelijkheid', want het ging in tegen de immuniteit van kerk en adel. Voor wat betreft de geestelijkheid ging de traditie terug op de belastingvrijstelling die door de Romeinse keizer Constantijn was verleend. Van bevoordeling was volgens hem geen sprake als in een *dénombrement des charges spirituelles des gens d'église* de goede werken van de geestelijkheid zouden worden vergeleken met het materiële gewin voor de regering. De adellijke stand had haar bijdrage al geleverd en haar maatschappelijke positie was de erkenning voor een verdienstelijk en deugdzaam bestaan in dienst van vorst en vaderland. De adel was de steunpilaar van de vorst, maar daartoe moest de adellijke stand door het volk wel financieel in staat worden gesteld; zonder geld zou de adel ten onder gaan en vervallen in dezelfde misère als de *roturiers*. Er was geen enkel beschaafd land ter wereld waar de adel niet een *exemption* genoot.⁶⁷

Vervolgens werd door De Reul uitgehaald naar de 'gewetenloze en ongevoelige' burgers en de excessen en misbruiken waaraan kerk en adel in vele plaatsen werden onderworpen bij het opleggen van de personele heffingen. Doordat commerciële activiteiten voor hen niet mogelijk waren, konden de geestelijkheid en de adel de rijkdommen van de burgerij niet evenaren; daarvan getuigde reeds het feit dat er geen heerlijkheid of leengoed verkocht kon worden zonder dat een koopman het verwierf. Toepassing van het reglement zou kerken, altaren, pastoors en alle arme priesters van hun inkomen beroven.

Het hielp natuurlijk niet dat de eerste en tweede stand alleen stonden in hun afwijzing van het reglement. In Valkenburg en 's-Hertogenrade speelde het probleem hoegenaamd niet. Dalhem was gepikeerd omdat hun schadeloosstelling grotendeels was afgewezen. De derde stand van het hertogdom Limburg liet in de vergadering van de Generaliteit op woensdag 10 september 1755 te Henri-Chapelle weten dat ze de voorstellen uit Brussel steunde, mits die niet alleen zouden leiden tot een *dénombrement* maar ook tot een bestuurlijke unie, of *union*. Daarmee was de derde stand van het hertogdom opeens niet meer alleen op ramkoers met de eerste en tweede stand van het hertogdom, maar ook met de drie Landen van Overmaze. Deze lieten namelijk onmiddellijk weten dat de *union* door hen werd verworpen, vanwege de ongelijkheid die deze zou

66 RHCL, archief abdij Rolduc, inv.nr. 1450: Mémoire touchant les charges personnelles dont les ecclésiastiques et Nobles sont exempts van 31 augustus 1750. AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d'Outremeuse, inv.nr. 484: Mémoire art.2, 3, 4 du règlement 1755 van griffier De Reul (20 sep 1756?).

67 In de achttiende eeuw waren fiscale privileges al lang niet meer onomstreden; Blaufarb, *Fiscal privilege*, beschrijft bijvoorbeeld 250 jaar strijd tegen de belastingprivileges van de adel in de Provence.

veroorzaken, want ‘de kleinen en zwakken werden in de Staten door de groten en machtigen verdrongen’.⁶⁸

Intussen bevestigden de auditeurs Baesen en De Beelen een klacht van de derde stand dat de overgekomen conventie over de verdeling van de oorlogslasten door eerste en tweede stand niet werd nageleefd. Valkenburg en ‘s-Hertogenrade bleven weigeren aan een provinciale egalisatie van de Franse oorlogscontributies mee te werken en lieten dat aan Brussel weten. De materie had intussen de hoogste regeringscolleges bereikt. De Geheime Raad beviel al snel aan om in te grijpen en Baesen terug te sturen, maar nu met de opdracht om de uitvoering van de gemaakte afspraken zelf ter hand te nemen als de Staten het niet deden.⁶⁹ Daarmee zouden de Staten dus feitelijk onder curatele worden gesteld. Zover schijnt het niet gekomen te zijn, want op 5 juli 1756 verzocht de hoogdrossaard van Limburg aan de Staten om hem te informeren over de voortgang van de financiële maatregelen die Baesen had aanbevolen.⁷⁰

De geestelijkheid en de adel van het hertogdom wachtten ondertussen hun kansen af. In 1756 hadden Oostenrijk en Frankrijk zich tegen Pruisen en Engeland verenigd, het zogenoemde *Renversement des Alliances*. Daardoor zou in maart 1757 een groot Frans hulpleger de provincie passeren en op die doorgang verzorgd moeten worden. Voor de vertegenwoordigers van de eerste en tweede stand was dit het moment om Brussel te confronteren met de onwerkbaarheid van het reglement van 1755.⁷¹ Op 25 juni 1759 viel een rekest van de Staten van Limburg en Overmaze in Brussel op de mat over de verdeling van de kosten en de hoogte van de tarieven te hanteren bij de passage van de Franse troepen tussen 1 november 1758 en 1 november 1759. Dit had als gevolg dat Brussel op 24 juli 1759 een provisioneel akkoord over de verdeling van de *extraordinaris* lasten tussen kerk, adel en derde stand van het hertogdom tot stand kon brengen. Voor dit akkoord over de verzorging van de Franse troepen moest Brussel echter een prijs betalen, en die was zoals kerk en adel van Limburg al bedacht hadden dat alle moderniseringspogingen de ijskast ingingen; de *matricule* uit 1705/1707 en de bestuurlijke organisatie zouden voor 25 jaar, tot 1780, onveranderd blijven.

Over de verdeling van de *extraordinaris* oorlogskosten kwam daarna een definitief akkoord tot stand. Op 14 januari 1761 werd de provisionele conventie tussen de eerste, de tweede en de derde stand van het hertogdom bekrachtigd door Maria Theresia zelf.⁷² De conventie legde vast dat vijandelijke oorlogs-

68 RHCL, archief Landen van Overmaas, inv.nr. 781: Project de union formé pars Mrs députes De Reul, Menneken, Birvenne et De Cassault de Dolhain, Ban de Baelen (4 juni 1755) met Réflexions sur ce projet. reçu a Henri Chapelle le 1 octobre 1755 de la part du tiers état, le état primaire a donné le siens comme aussi les trois pays au tiers état.

69 ARB, archives Jointe des administrations, inv.nr. 312: Reactie van Baesen van 27 april 1756, met voorstel Conseil Privé van 18 mei 1756.

70 AEL, archives du Duché de Limbourg et des Pays d’Outremeuse, oud inv.nr. 54: Recès des États de Rolduc et des autres pays d’Outremeuse jointe van 5 juli 1756.

71 *Ibidem*, inv.nr. 412: Zitting geestelijkheid en adel van 20 september 1756 aantekeningen van griffier De Reul.

72 RHCL, archief Landen van Overmaas, inv.nr. 782: Ordonnantie van 14 januari 1761 op basis van de conven-

schattingen en *rations* (voor de foerage van paarden, en brood en vlees voor de troepen), die voor verrekening met de bede of subsidie in aanmerking kwamen, zouden worden gedragen in de verhouding 30,5 in 100 voor kerk en adel en 69,5 voor de derde stand. Andere betalingen in natura werden in de verhouding 20/80 verrekend, waarbij pachters van kerk en adel bij de eerste en tweede stand zouden worden gerekend. Alle leveringen die niet door de regering werden vergoed, verdeelde men in de verhouding 20,5/79,5. Het reglement van 5 februari 1755 verviel hiermee. Verder moesten de Staten van het hertogdom zich verplichten alles in het werk te stellen om ook de drie Landen van Overmaze hierbij te laten aansluiten en om in minnelijk overleg te komen tot een oplossing voor de geclaimde vrijstelling in de Franse contributie van de plaatsen binnen het *cordon sanitaire* in Valkenburg en 's-Hertogenrade.

Het lijkt erop dat dit convenant voor geestelijkheid en adel een eervolle aftocht betekende: op gemeentelijk niveau konden ze niet worden aangeslagen in personele heffingen. Op landsniveau was het echter een overwinning voor Brussel en de derde stand, omdat beide eerste standen nu ook in de *extraordinaris* oorlogslasten gingen betalen voor ongeveer hetzelfde aandeel als in de *ordinaris* bede, namelijk eenderde. Het akkoord lijkt heel erg op het systeem dat Valkenburg en 's-Hertogenrade toepasten, waarbij alle lasten op landniveau getotaliseerd over de heerlijkheden en lenen verdeeld werden conform de *matricule*. Binnen de gemeente werden de leengoederen van kerk en adel buiten de lokale schatlijst gehouden; hun bijdrage werd op niveau van de generaliteit en via hun eigen *matricule* vastgesteld. Zo wist men de Brusselse potentijkers buiten de deur houden.

Fiscale en bestuurlijke centralisatie (1770-1782)

Na het stranden van de eerste moderniseringsgolf als gevolg van het uitbreken van de Zevenjarige Oorlog volgden de plannen van Brussel in de provincie Limburg de ontwikkelingen in Luxemburg op de voet. Ook in de provincie Luxemburg was Brussel in eerste instantie weinig succesvol geweest met de herziening van het belastingstelsel. De eerste pogingen daartoe waren ongeveer gelijktijdig met die in Limburg door De Limpens gestart in 1752, maar liepen vast door de verdragingsacties van de Luxemburgse geestelijkheid en adel en door een aarzelende opstelling van het Hof.⁷³ Daarin kwam verandering toen gevolmachtigd minister Charles de Cobenzl (1712-1770) zijn jonge neef Jean Philippe de Cobenzl (1741-1810) in 1764 naar Brussel haalde als lid van de Raad van Financiën.

De Cobenzl droeg drie radicale ideeën aan: 1) het aan de adel ontnemen van elk privilege en elke vrijstelling; 2) afschaffing van de eigen goedschatting waarmee de kerk zijn deel in de belasting bepaalde; 3) het maken van een nieuw *dénombrement* over alle inwoners van de provincie.⁷⁴ Medio 1765 adviseerde

tion provisionnelle van 24 juli 1759 tussen eerste en tweede stand en de tiers van het hertogdom.

73 De Moreau de Gerbehaye, *L'abrogation des privilèges fiscaux*, 266.

74 *Ibidem*, 294-317.

Portret van de jonge Oostenrijkse diplomaat Johann Philipp von Cobenzl (1741-1810). Maker en jaartal onbekend.
Bron: <http://memim.com/image/philipp-von-cobenzl-03.html>

de Junta voor Besturen en Beden positief en werd Jean Philippe de Cobenzl als commissaris belast met de leiding over het Luxemburgse project. Brussel wachtte het resultaat van de Luxemburgse activiteiten niet af en al in 1765 werden de Staten van Limburg er door de Junta aan herinnerd dat een nieuwe *matricule* voor Limburg gemaakt moest worden. Op 4 april 1770 verscheen uiteindelijk de ordonnantie voor het maken van een nieuwe *matricule* met de principes volgens welke het *dénombrement* moest gaan plaatsvinden.⁷⁵

De ordonnantie zelf gaf in 22 artikelen met bijlagen zeer gedetailleerde instructies over de wijze waarop het kadaster ingericht moest worden: naar elke eigenaar of vruchtgebruiker (zonder onderscheid) en naar de kwaliteit van de door hem aan te geven akkers, weilanden, bossen, vijvers, gaarden, inclusief renten, cijzen, tienden en heerlijke rechten, evenals molens, huizen en bedrijfsgebouwen. Fraudeurs en nalatige bestuurders werden met draconische straffen bedreigd.

Toen de resultaten binnenkwamen bleken de richtlijnen voor de waardeering echter geen eenduidige resultaten te hebben opgeleverd. De kadastrale opbrengst was aanzienlijk lager dan waarop men had gerekend, omdat in vele gevallen alle grondlasten in mindering waren gebracht op de opbrengst, inclusief de grondbelasting zelf. De discussies die hierover ontstonden maakten dat het tot 1778 duurde voordat er een nieuwe *matricule* kon worden vastgesteld, die echter door de vele klachten in 1782 alweer bijgesteld werd. Het hertogdom Limburg en 's-Hertogenrade gingen er uiteindelijk qua belastbaar inkomen op vooruit ten koste van Dalhem, dat zijn bijdrage met 20 procent zag toenemen.⁷⁶ De aan Brussel af te dragen bede en subsidie veranderde na invoering van het kadaster niet en bedroeg in 1782 40,5 procent van de totale belastinginkomsten die met 300.000 gulden brabantse (of ongeveer 428.000 guldens licht) werden aangegeven.⁷⁷ Echter: tussen 1750 en 1787 wist Brussel door 'eenmalige' toelagen, de zogenaamde *don gratuits* de totale opbrengst van de transfers uit de provincies toch met bijna 33 procent te verhogen.⁷⁸

Met de ordonnantie van 29 januari 1778 over de *union des quatre pays de la Province et de la nouvelle Matricule de la ditte province* werd niet alleen een provinciale *matricule* voorgeschreven, maar ook één provinciaal bestuur ingesteld.⁷⁹ De Generaliteit van de provincie bestond vanaf 1778 uit de vertegenwoordigers van geestelijkheid en adel en dertien leden voor de derde stand: elke *chefban* (hoofdbank) van Limburg kreeg een zetel, de drie Landen van Overmaze elk twee, de negen heerlijkheden van Limburg kregen een zetel à *tour de rôle*, en de steden Limbourg en Eupen elk één. Er waren drie commissarissen, één uit elke stand, die het dagelijks bestuur vormden, en verder *extraordinaris députés*, die speciale opdrachten of onderwerpen behandelden. Er was één ontvanger

75 RHCL, archief Landen van Overmaas, inv.nr. 782: Ordonnance a un nouveau rapport et dénombrement général van 4 april 1770.

76 G. Bigwood, 'Matricules & cadastres', *Annales de la société archéologique de Bruxelles* 12 (1898) 403-410.

77 Coppens, *De financiën van de centrale regering*, 167-169; Bigwood, *les impôts généraux*, Annex G en A.

78 Coppens, *De financiën van de centrale regering*, 151-152.

79 RHCL, archief abdij Rolduc, inv.nr. 1396: Ordonnance concernant la nouvel matricule & Union des Etats de la province de Limbourg 29 januari 1778.

en één griffier. Een *Commission des charges publiques* kreeg de belangrijke opdracht om toezicht te houden op de uitvoering van de ordonnantie van 1778 in alle gemeentes van de provincie en om de problemen die zich daarbij voordeden op te lossen. Daarmee werd duidelijk dat de bestuurlijke hervormingen ook in het teken van de fiscaliteit stonden. Het doel was een ongecompliceerde en zo onomstreden mogelijke belastingheffing onder centrale supervisie. De plaatselijke regenten moesten hier wijken voor de provinciale commissarissen. Daarmee werden de meest sombere verwachtingen van de Limburgers uit 1767 bewaarheid: 'ceux des Régences des villages fussent directement subordonnés aux officiers des Etats'.⁸⁰

Conclusie

Tussen ca. 1715 en 1785 slaagde de regering van de Oostenrijkse Nederlanden erin de bruto inkomsten te verdubbelen van 6 tot 12 miljoen gulden. Het succes van de rationalisatie- en besparingspolitiek kwam daarnaast tot uiting in de versnelde aflossing van de staatsschuld, waardoor de uitgaven op subaltern niveau konden worden teruggedrongen van 3,5 naar 1 miljoen gulden. Per saldo leidde dit tot praktisch een verdubbeling van de netto ontvangsten in zeventig jaar. Daarmee werden financiële transfers vanuit de Zuidelijke Nederlanden mogelijk, die in de tweede helft van de achttiende eeuw een steunpilaar voor de Habsburgse schatkist werden.⁸¹ Hoeveel hiervan kon worden gerealiseerd door de gunstige economische conjunctuur en hoeveel door het succes van een welbewuste fiscale politiek, kan onderwerp van discussie zijn. Het hervormingswerk van de Junta ontmoette overal weerstand en kon in de meeste provincies geen spectaculaire vernieuwingen op haar conto schrijven. Het invoeren van nieuwe administratieve werkgewoonten kon alleen resultaten opleveren als van lagere besturen medewerking werd verkregen.⁸²

In 1781 bezocht Jozef II, die zijn moeder Maria Theresia was opgevolgd als landsvorst, de Zuidelijke Nederlanden. Hij stoorde zich aan de traditionele bestuursstructuur en de bestuursstijl van de lokale elite. Bij het doordrukken van zijn verlichte ideeën ging het hem allemaal niet snel genoeg. Zijn kerkpolitiek wekte grote weerstand bij de geestelijkheid. De abt van Kloosterrade en met hem de Staten sloten zich aan bij de zogeheten Brabantse Revolutie, een conservatieve poging tot restauratie die snel verliep en waarschijnlijk niet op sympathie van de meeste bewoners van de traditioneel keizerlijk gezinde provincie Limburg kon rekenen.⁸³ Het is zeer wel denkbaar dat die sympathie ook een blijk van waardering inhield voor de fiscale modernisering, waarmee immers een grotere gelijkheid van allen voor de wet werd nagestreefd.

Toen de Fransen na 1794 het departement Nedermaas gingen inrichten had

80 Dumont, *Les communautés villageoises*, 556-557.

81 Coppens, *De financiën van de centrale regering*, 370.

82 Lenders, 'De Junta der Besturen en Beden', 27.

83 P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Hilversum 2000) 267.

de toestand van de openbare financiën hun speciale belangstelling. De door hen opgestelde *État détaillée* kon toen nog steeds terugvallen op de indeling in Oostenrijks Valkenburg, bestaande uit veertien gemeentes, en Oostenrijks 's-Hertogenrade, bestaande uit zes gemeentes (daar was Alsdorf als *terre franche* aan toegevoegd). Beiden waren een bestuurlijk onderdeel van de voormalige Generale Staten van Limburg geweest, maar in Overmaze hadden de drie landen nog eigen schulden met bijbehorende interest en hun specifieke lokale bestuurskosten.⁸⁴ Blijkbaar was alleen de nieuwe *matricule* erin geslaagd op lokaal niveau door te dringen, de *union* en de *egalisation* waren nog niet voltooid. Het tijdperk 1794-1814 zou de modernisering van de oude samenleving in een stroomversnelling brengen. Op het gebied van het bestuur, justitie, financiën en eigendom nam een nieuwe staat het initiatief tot revolutionaire vernieuwingen.

Bijlage: Overzicht van de geraadpleegde archieven

Voor wat betreft de financiële situatie in de Staatse landen van Overmaze rond 1750 zijn de archieven van de Landen van Overmaas in het Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht de belangrijkste bron van informatie.⁸⁵ De ingang voor de studie van de Spaans/Oostenrijkse Landen van Overmaze in deze periode zijn de *Archives du Duché de Limbourg et des pays d'Outremeuse*, die worden bewaard bij de *Archives de l'Etat* te Luik. Hier zijn onder andere te vinden te vinden recessen van de Statenvergaderingen, rekeningen van de landsontvangers met bijlagen, rapporten over de financiële en economische situatie van deze provincie, en kadastrale gegevens van de herziening van de *matricule* in 1778. Dit archief is in 2013/2014 opnieuw geïnventariseerd en van een nieuwe uitgebreide inleiding voorzien door de heer Bruno Dumont. Hij is ook de auteur van een bekroonde studie over de plaatselijke besturen in Dalhem en het hertogdom Limburg en een belangrijke vraagbaak voor deze studie.⁸⁶ De plaatselijke geschiedenis van de gemeenten die tegenwoordig deel zijn van de Nederlandse provincie Limburg is vooral terug te vinden bij het RHCL, archieven van de Landen van Overmaas. Het archief van de Abdij Rolduc, dat eveneens wordt bewaard bij het RHCL, bleek interessante informatie te bevatten over de werkzaamheden van abt Fabritius, die rond 1750 de woordvoerder van de Staten en belangrijkste opposant van Brussel was. De werkzaamheden van de diverse Brusselse commissarissen worden deels gedocumenteerd in memoires en correspondentie in het archief van de *Jointe des Administrations et des affaires des subsides* en haar voorgangers in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

84 J.C.G.M. Jansen, 'État détaillé des diverses impositions qui se percevaient ci-devant dans les différents pays qui composent le Département de la Meuse Inférieure', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 9 (1964) 9-142.

85 Eduard Dormans, 'De financiële verhoudingen en belastingen in de Staatse Landen van Overmaze omstreeks 1750', in: Henk Boels (ed.), *Overheidsfinanciën tijdens de Republiek en het Koninkrijk, 1600-1850* (Hilversum 2012) 83-117.

86 Dumont, *Les communautés villageoises*.